

УСНА ІСТОРІЯ ПРО КРАЇНЦІВ ТА ЄВРЕЇВ НА ОДЕЩИНІ В ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. ТА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перші згадки про євреїв на території сучасної України відносяться ще до перших століть нової ери. Наприкінці XVIII століття розпочинається формування межі єврейської осілости: спеціальним указом від 23 грудня 1791 року Катерина II обмежувала їх розселення, надаючи право громадянства лише в Білорусії, Катеринославському намісництві й Таврійській області, з можливістю записуватись до купецького стану [1]. Між українцями і євреями відбувалися постійні контакти через обмін товарами, надання послуг, зокрема, євреї в переважній більшості займалися торгівлею, були відомими лікарями, перукарями, кравцями, фотографами. Особливими були стосунки українців і євреїв у складні роки в історії, такі, як війни і голод, коли існувала реальна загроза життю, оскільки саме тоді посилюється консолідація та гуманістичні почуття один до одного.

Євреї – чисельна етнічна група в Україні. Зараз вони посідають десяте місце за чисельністю серед національних меншин України – приблизно 130 тисяч. Втім, у міжвоєнний період у Радянському Союзі нараховувалось до трьох мільйонів євреїв, і з них третина проживала в УРСР, переважно на Правобережжі. Тобто чисельність євреїв стрімко скоротилася, і на 1989 рік в Україні проживало вже 486 тисяч євреїв. Вони мешкають переважно у містах, але в Одеській області євреї історично проживали і в українських селах, зокрема у Миколаївському районі [2].

Питання міжетнічної взаємодії євреїв та українців Одещини у 1930-1940-х рр. на сучасному етапі залишається недослідженим, оскільки відсутня джерельна база, тому моя робота ґрунтується на матеріалах власних польових досліджень усної історії – спогадах респондентів, записаних під час роботи етнографічних експедицій у села Миколаївського району Одеської області. Для вивчення багатьох аспектів життя матеріали усної історії є майже єдиним доступним джерелом, оскільки інших записаних матеріалів практично немає, тому я і розпочала власне дослідження і запис свідчень безпосередніх свідків тих подій. Були опитані респонденти – свідки і учасни-

ки описуваних подій, а також носії успадкованої інформації: мешканці сіл сучасного Миколаївського р-ну Одеської області 1920-х – 1940-х років народження.

Більшість євреїв переселилась на південь України із колишньої Речі Посполитої. Для єврейських купців особливу привабливість представляла Одеса, яка на початку ХІХ ст. стала провідним чорноморським портом. Єврейське населення проживало тут ще за часів Хаджибею. Перепис населення Одеси 1795 року дає підставу стверджувати про значне зростання чисельності євреїв у місті, питома вага яких на той час досягла 10,2% [3].

Сучасний Миколаївський район Одеської області утворено в травні 1945 року. У досліджуваній мною період з 1930-го року села знаходились у складі Андре-Іванівського району. Євреї проживали переважно у містах або у селищах міського типу і райцентрах, якими на той час були Андре-Іванівка (сучасна назва – Андрієво-Іванівка) та Миколаївка, яка навіть назву мала Жидівське через велику кількість тут євреїв [4].

Перш ніж перейти до розгляду подій Голодомору 1932-33 років та Другої Світової війни, слід з'ясувати, якими були відносини між євреями та українцями, як вони співіснували в великих українських селах, чим займалися.

Євреї в Одесі та у великих селищах займалися переважно торгівлею, обміном. Люди з сіл, які їздили до Одеси у різних справах, називають одеських євреїв «хитрими», але відверто негативного ставлення до них не було. Про євреїв, які проживали у Миколаївському районі, інформації набагато більше.

Зараз євреїв в селах Одещини залишилось мало, але про їхню діяльність у 1930-1940-х роках добре пам'ятають. Мешканці села Андрієво-Іванівка розповідають, що у колгоспи євреї не вступали. Єврейські лавки знаходились у складських приміщеннях, там вичиняли шкіри, шили шапки, робили паперові квіти, цукерки-льодяники на паличках («півники»). Секретарем у сільській раді тоді також була єврейка. Як і у місті, євреї у селі займалися обміном продуктів на речі і навпаки. Ось що розповідають про євреїв: «Євреї – це окремий прошарок, це люди розумні, дружні, вони один до одного тягнуться. Євреї в аптеках працювали, вони лікарями були, це люди дуже поважні, виховані [5]. Кожна єврейська родина спеціалізувалась на певній справі. У Миколаївці і Андрієво-Іванів-

ці пам'ятають практично кожну єврейську родину, тому варто згадати деяких з них: «Койфман був заврайоно, працював у школі. Кербель шив шапки. Вайсбург Ілля Олександрович викладав українську мову, його мати також була вчителькою. Бельзімер був фотограф. Терентій Яцкевич мав свій магазин у роки НЕПу. Біллерт Дора Семенівна була вчителькою [6].

У роки Голодомору 1932-1933 рр. на Одещині, за словами свідків тих подій, голодували не всі. Українців обшукували неодноразово, забирали навіть речі. Свідки згадують, як голодні хлопчики видовбували отвори в стінах складів, щоб пшениця сипалась, насипали повну сумку; у цей час друга група хлопчаків відволікала охоронців. Інші свідки також розповідають, що у 1932-33 рр. синагога і МТС у Миколаївці були набиті зерном. Євреї часто охороняли ці склади і скоріше за все мали достатньо зерна, тоді коли у цьому ж селі вмирили люди [7].

Про допомогу євреїв голодним українцям свідчать поодинокі випадки, про які в селах добре пам'ятають. Згадують в Андрієво-Іванівці Клеймана, який був завскладом і працював на «голубінке» (місце, куди звозили відібране зерно). Він давав можливість людям таємно виносити невелику кількість зерна. Пригадують, як одна мати зшила дівчинці сукню з великими кишенями, щоб винести побільше зерна. Він врятував від голоду родину матері Готіної (Павловської) Любові Іванівни: сказав послати у «голубінку» дівчинку, і щоб вона вдягнула великі чоботи і насипала у них зерна. Людей тоді обшукували, щоб не було крадіжок зерна, але чоботи не перевіряли. Він же влаштував одну українську дівчину працювати на «голубінку» прибиральницею, і теж порадив насипати зерно в чоботи, про це пам'ятає сестра цієї дівчинки Павловська Анастасія Корніївна [8].

Однією з найтрагічніших та найкривавіших сторінок періоду Другої Світової війни є масове знищення єврейського населення – події, які увійшли в історію як Голокост.

В Одесі на момент окупації 16 жовтня залишалось близько 100 тисяч євреїв, а в Одеському регіоні Трансністрії – близько 25 тисяч євреїв [9].

Існує чимало документів часів Другої Світової війни. В Одеському архіві зберігаються 760 фондів періоду окупації, але вони практично недосліджені: по-перше, більшість цих документів тривалий час була засекречена, по-друге, документи складені румунською мовою, що ускладнює, а для більшості

одеських істориків і унеможлиблює роботу з ними. Але все-таки робота з архівними документами проводиться, і зараз можна сказати, що більшість документів датується 1943 р. У цих документах можна побачити послаблення в політиці румунського уряду щодо єврейської громади в Трансністрії. Про це свідчить більш розгалужена діяльність єврейських комітетів, послаблення в гетто, можливість переходити до родичів з одного гетто в інше. Документи здебільшого висвітлюють ситуацію в гетто, в яких проживали румунські євреї в Бессарабії та Буковини [10]. Складним було становище місцевих євреїв в таборах у Акмечетці, Доманьовці та Березовці. Та й сам Єврейський цент здебільшого допомагав саме румунським євреям, і це зрозуміло – допомога надходила з країни, де проживали їхні родичі [11].

Тобто, документи про євреїв часів Другої Світової війни, існують, і вони є цінним джерелом для істориків, але, на жаль, вони не дають жодної інформації про соціальне становище, контакти євреїв з українцями. Ці данні ми можемо отримати лише від безпосередніх свідків тих подій.

У літературі описано чимало випадків, коли українці переховували євреїв від нацистів. Але ці випадки зафіксовані переважно у містах, у тому числі в Одесі. Однак українці переховували євреїв і у селах. Лакіза Г.І., жителька села Настасіївка, яка працювала в Андрієво-Іванівці, розповіла, що під час війни її мати переховувала на горищі євреїв – матір і сина на прізвище Щепетинські. Вони самі прийшли і попросили про допомогу. Українці ризикували життям, оскільки, якби євреїв знайшли, розстріляли б всю сім'ю. Після війни євреї жили у родині Лакізи на квартирі [12].

Це не єдиний випадок, коли українці переховували євреїв від німців. Більше того, вони навіть давали євреям свої прізвища. Так, Іван Петрович Шульцман став Шевчуком [13].

Відомі випадки, коли українські родини всиновлювали єврейських дітей. Жінка з села Стрюкове Миколаївського району всиновила після війни двох хлопчиків-євреїв з Одеси.¹⁰

Отже, приклади міжетнічної взаємодії українців та євреїв мали місце. Особливо взаємозв'язки зміцнювались у важкі для представників цих етносів часи Голодомору 1932-1933 років та у роки Другої Світової війни.

Отже, матеріали усної історії демонструють реальну можливість відтворення історії подій 1930-1940-х років, перспек-

тиви вивчення багатьох питань, які не відображені в документах, але для цього потрібно негайне продовження розпочатих досліджень, оскільки кількість свідків та безпосередніх учасників подій з кожним роком зменшується.

Джерела та література

1. Діанова Н.М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) – Одеса: Астропринт, 2010. – с. 144.
2. Козирева М.Е., Сугацька Н.В. Масове знищення єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації // Єврейское население на Николаевщине /Сб. документов и материалов. – Т. 2. – Николаев: Атолл, 2004. – С. 27-32.
3. Діанова Н.М. Вказана пр.
4. Рябова Ганна Іллівна, 1921 р.н., смт. Миколаївка, Миколаївського р-ну Одеської області.
5. Гроза Любов Єфимівна, 1939 р.н. Народилась у Балтському районі, с. Раколово, проживає у Мар'їній Рощі (с. Андрієво-Іванівка Миколаївського р-ну Одеської області).
6. Таранюк Надія Гаврилівна, 1954 р.н., с. Андрієво-Іванівка, Миколаївського р-ну Одеської області.
7. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. У скорботних 1932-33 рр. – Одеса, вид-во КП ОМД, 2008. – 298 с.
8. Павловська Анастасія Корніївна, 1920 р.н., с. Скосарівка, Миколаївського р-ну Одеської області.
9. История Холокоста в Одесском регионе. Сборник статей и документов / Сост. М. Рашковецкий. – Одесса: Негоциант, 2006. – 372 с.
10. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1942 годах / Сост. А. Круглов. – К.: Институт иудаики, 2002. – 486 с.
11. Козирева М.Е., Сугацька Н.В. Вказана пр.
12. Лакіза Галина Іванівна, 1928 р.н., жителька с. Настасіївка, Миколаївського р-ну Одеської області.
13. Діанова Н.М. Вказана пр.